

بررسی هزینه تجهیز منابع در سیستم بانکی کشور

کمیسیون بازار پول و سرمایه

دیرخانه کمیسیون های تخصصی

عنوان گزارش: بررسی هزینه تجهیز منابع در سیستم بانکی کشور
کمیسیون: بازار پول و سرمایه
تهیه کننده: رضا میرزا ابراهیمی
ناظر:
انتشار: دبیرخانه کمیسیون های تخصصی اتاق ایران
شماره گزارش: ۰۴۹۵۱۲
اردیبهشت ۹۵

فهرست مطالب

۳.....	چکیده
۴.....	مقدمه
۵.....	سهم سود سپرده‌ها از کل هزینه‌های بانک‌ها
۶.....	نحوه محاسبه هزینه تجهیز منابع بانک‌ها (قیمت تمام شده پول)
۷.....	الف: محاسبه قیمت تمام شده سپرده‌های سرمایه‌گذاری
۹.....	ب: محاسبه قیمت تمام شده کل سپرده‌ها (با لحاظ سپرده‌های بدون هزینه)
۱۰.....	دلایل افزایش هزینه تجهیز منابع بانک‌ها
۱۱.....	ناکارآمدی فرآیندهای تعیین نرخ سود بانکی
۱۳.....	نتیجه‌گیری:

چکیده

در بانکداری نوین عوامل متعددی وجود دارند که بر روند تجهیز منابع پولی بانکها تاثیر می گذارند، شناسایی و تعیین میزان تاثیر و نوع ارتباط این عوامل با موفقیت بانکها در تجهیز منابع پولی مقوله ای مهم می باشد، امروزه شرایط و موقعیت بانکها با یکدیگر یکسان نیست و ممکن است عوامل تاثیرگذار بر تجهیز منابع پولی حتی برای هر یک از شعب یک گروه بانکی متفاوت باشد. نظام بانکی در ایران در طول سالیان اخیر پیشرفت‌های زیادی را از حیث توسعه خدمات و همچنین شیوه ارائه خدمات به مشتریان، شاهد بوده است. اما با این حال در شرایط کنونی و با توجه به مقتضیات حاکم بر آن از قبیل فضای نهادی و قانونی و همچنین ماهیت نظام تامین مالی و ابزارهای قابل استفاده به منظور تامین مالی مشتریان، قدرت بانکها به منظور گسترش خطوط کسب و کارشان تا حد زیادی محدود شده است. این امر سبب شده است تا موضوع هزینه تجهیز منابع برای بانکها از اهمیت زیادی برخوردار باشد. در این نوشتار برآنیم تا هزینه تجهیز منابع را با توجه به عوامل مختلف تاثیرگذار که دو دسته مستقیم و غیرمستقیم تفکیک می شوند محاسبه کنیم. ضمن اینکه در محاسبه هزینه تجهیز منابع، سپرده های دیداری و هزینه سرمایه گذاری بلند مدت را به طرق مختلف مورد استفاده قرار می دهیم. در جمع بندی نهایی، شواهد موجود از رشد فزاینده هزینه جذب منابع در سیستم بانکی حکایت دارد به نحوی که در طول یک سال اخیر در برخی از بانکها نه تنها تمام درآمدهای مشاع صرف پرداخت هزینه سود سپرده های سرمایه گذاری شده است بلکه در برخی از بانکها میزان حق الوکاله قانونی نیز از سپرده گذاران اخذ نشده است. در چنین شرایطی بانکها به منظور تامین هزینه های فزاینده سود سپرده چاره ای جز افزایش نرخ سود تسهیلات نداشتند و به همین دلیل زمینه ورود بانکها به فرایند اعطای تسهیلات به فعالیتهای با ریسک بالا فراهم گردید که همین امر نگرانی هایی را در بین صاحب نظران سیستم بانکی به وجود آورد.

نظام بانکی در ایران در طول سالیان اخیر پیشرفت‌های زیادی را از حیث توسعه خدمات و همچنین شیوه ارائه خدمات به مشتریان، شاهد بوده است. اما با این حال در شرایط کنونی و با توجه به مقتضیات حاکم بر آن از قبیل فضای نهادی و قانونی و همچنین ماهیت نظام تامین مالی و ابزارهای قابل استفاده به منظور تامین مالی مشتریان، قدرت بانک‌ها به منظور گسترش خطوط کسب و کارشان تا حد زیادی محدود شده است. اگر چه برخی از بانک‌ها در چنین فضایی نیز تلاش زیادی برای خلق فرصت‌های جدید درآمدزایی از قبیل ایجاد خطوط کسب و کار متفاوتی مانند بانکداری اختصاصی و بانکداری شرکتی نموده‌اند اما نباید فراموش کرد که این تغییرات چشمگیر نبوده و بانک‌ها همچنان به کسب و کار سنتی خود یعنی جذب سپرده و اعطای تسهیلات وابسته‌اند.

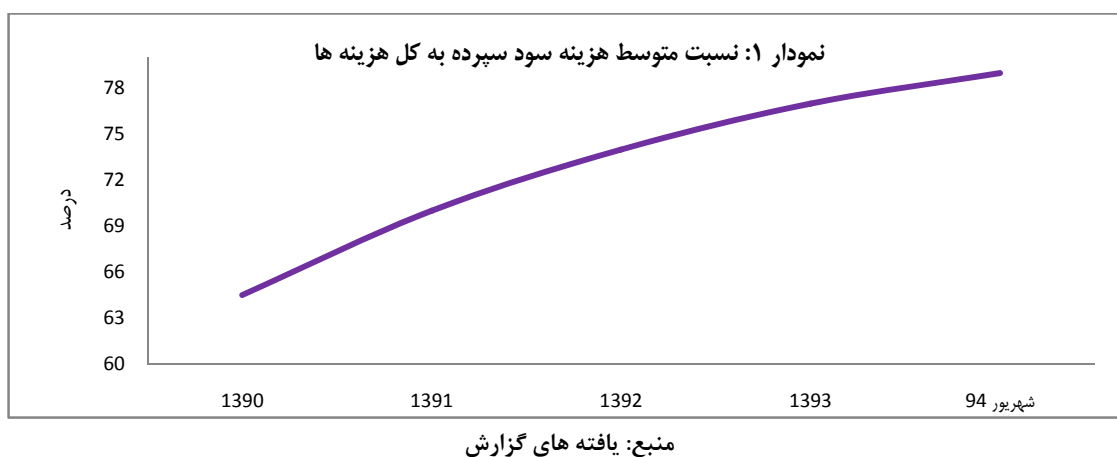
این امر سبب شده است تا موضوع هزینه تجهیز منابع برای بانک‌ها از اهمیت زیادی برخوردار باشد. به عبارت دیگر هر چه هزینه تجهیز منابع بانک‌ها پایین‌تر باشد و از طرف دیگر بازده تسهیلات اعطایی افزایش یابد حاشیه سود بانک‌ها به میزان زیادی افزایش خواهد یافت. طی دو سال اخیر هزینه تجهیز منابع بانک‌ها به دلایل مختلفی رو افزایش بوده و به این ترتیب قسمت اعظم درآمدهای بانک‌ها از محل تسهیلات اعطایی و سایر درآمدهای مشاع، بابت پرداخت سود سپرده‌های سپرده‌گذاران اختصاص داده شده است. نتیجه این امر کاهش سهم درآمدهای مشاع بانک‌ها و افزایش سهم سود سپرده‌گذاران از درآمدهای مشاع بوده است. این موضوع در برخی از بانک‌ها به مراتب چالش‌برانگیزتر بوده است به گونه‌ای که نه تنها تمام درآمدهای مشاع بابت سود سپرده به سپرده‌گذاران پرداخت شده است بلکه بخشی از درآمدهای بانک از محل حق‌الوکاله نیز به واسطه افزایش سود سپرده‌ها قابل وصول نبوده است.

بر این اساس میزان سود پرداختی به سپرده‌گذاران بیش از سهم واقعی آنها از درآمدهای مشاع (بر مبنای قانون و اصول حسابداری مبتنی بر عملیات بانکی بدون ربا) بوده است. بنابراین شواهد موجود از افزایش قابل توجه سود سپرده‌ها حکایت دارد که البته تا حدودی نیز از مشکلات نقدینگی بانک‌ها و در نتیجه افزایش رقابت مخرب بانک‌ها جهت جذب سپرده‌های گران‌قیمت نشأت گرفته و به این ترتیب پدیده افزایش هزینه تجهیز منابع، بیش از هر زمان دیگری بانک‌ها را با مشکل سودآوری مواجه نمود. مجموعه این شرایط باعث گردید تا در اواخر سال گذشته بانک مرکزی ج.ا.ا. طی یک بخشنامه به همه بانک‌ها اعلام نماید که در پیش‌بینی سود علی‌الحساب سپرده‌ها به گونه‌ای عمل نمایند که سود پرداختی به سپرده‌گذاران نباید از سود قابل پرداخت به آنها بیشتر باشد. ابلاغ این بخشنامه در ادامه مجموعه اقداماتی بوده است که بانک مرکزی در طول سال گذشته و با هدف کاهش نرخ سود سپرده‌ها در پیش گرفته است. اما به هر حال شواهد موجود نشان این دارد که بانک‌ها همچنان به علت مواجهه با مشکلات نقدینگی از توانایی لازم و کافی برای کاهش اثربخش و متناسب با تورم سود سپرده‌ها برخوردار نیستند.

سهم سود سپرده‌ها از کل هزینه‌های بانک‌ها

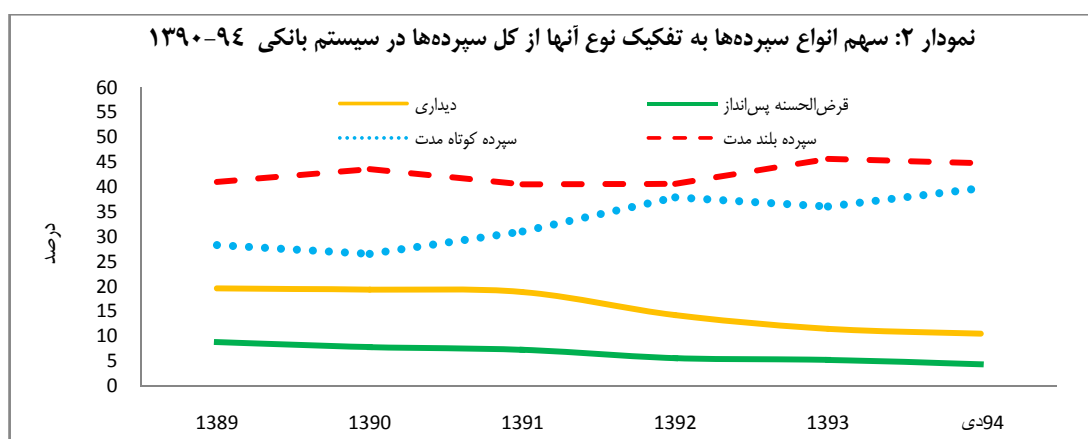
همان‌گونه که می‌دانیم در ایران، کسب‌وکار بانک‌ها تا حد زیادی متکی بر کسب‌وکار سنتی جذب منابع و تخصیص آن در قالب تسهیلات است. بر همین اساس یکی از اجزاء اصلی تشکیل‌دهنده هزینه‌ها در بانک‌ها سود پرداختی بابت هزینه جذب سپرده می‌باشد. هزینه‌های پرداختی بابت سود سپرده‌ها به ترکیب سپرده‌ها و همچنین نرخ سود سپرده‌ها بستگی دارد به این معنی که هر چه ترکیب سپرده‌ها به نفع سپرده‌های بلندمدت و گران‌قیمت‌تر تغییر یابد و یا هر چه نرخ سود سپرده‌ها افزایش یابد، می‌توان انتظار داشت که سهم هزینه‌های پرداختی بابت سود سپرده‌ها از کل هزینه‌های بانک افزایش خواهد یافت. بررسی‌های موجود به خوبی نشان می‌دهد که طی دو سال گذشته سهم سپرده‌های بلندمدت که از نرخ سود بالاتری برخوردارند افزایش یافته و در مقابل سهم سپرده‌های دیداری که فاقد هزینه هستند کاهش یافته است. این موضوع در کنار افزایش نرخ سود همه سپرده‌های سرمایه‌گذاری باعث افزایش سهم سود پرداختی به سپرده‌ها از کل هزینه‌ها در بانک‌ها شده است.

در نمودار شماره (۱) روند متوسط هزینه سود سپرده پرداختی به کل هزینه‌های ۱۹ بانک فعال در بازار سرمایه (شامل بانک‌های تجارت، ملت، صادرات، پاسارگاد، پارسیان، اقتصاد نوین، کارآفرین، سینا، سرمایه، دی، آینده، انصار، حکمت ایرانیان، گردشگری، پست بانک، شهر، سامان، ایران زمین و قوامین) نشان داده شده است. همان طوری که در نمودار نشان داده شده است سهم این هزینه‌ها به میزان زیادی افزایش یافته است که بیانگر بالا رفتن هزینه تجهیز منابع بانک‌ها و در نتیجه کاهش حاشیه سود آنهاست که با توجه به افزایش حجم مطالبات معوق سیستم بانکی و در نهایت کاهش بازده تسهیلات می‌توان گفت که بانک‌ها بیش از هر زمان دیگری با چالش سودآوری مواجه شده‌اند.

به این ترتیب بر مبنای آخرین صورت‌های مالی حسابرسی شده بانک‌های مورد بررسی در مقطع شهریور ماه سال ۱۳۹۴ تقریباً ۷۹ درصد از کل هزینه‌های بانک‌های مورد مطالعه را هزینه سود سپرده پرداختی تشکیل می‌دهد در حالی که این نسبت در سال ۱۳۹۰ معادل ۶۳ درصد بوده است و این امر در کنار افزایش سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری به کل سپرده‌های بانکی، لزوم توجه به کاهش منطقی نرخ سود سپرده به منظور تامین اهداف سودآوری بانک‌ها و در نتیجه کمک به ثبات سیستم مالی و اقتصادی کشور را بیش از پیش گوشزد می‌کند

از طرف دیگر طی دو سال اخیر تغییر عمده دیگری هم در رفتار سپرده‌گذاران رخ داده است که به نوعی باعث افزایش هزینه تمام شده جذب سپرده‌ها شده است. همان طور که در نمودار شماره (۲) نیز قابل مشاهده است روند سهم سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت از کل سپرده‌های بانکی رو به افزایش بوده و در مقابل سهم سپرده‌های دیداری که بدون هزینه می‌باشند رو به کاهش می‌باشد. این امر بدان معنی است که سپرده‌گذاران با هدف استفاده از فرصت کسب سود سپرده، تمایل کمتری به نگهداری وجوه خود در حساب‌های دیداری را دارند. البته فضای رکود اقتصادی و عدم امکان کسب بازدهی مناسب از سرمایه‌گذاری در سایر بازارها و یا فعالیت‌های اقتصادی و همچنین افزایش نرخ سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری نیز بر شدت این امر افزوده‌اند.

منبع: یافته‌های گزارش

بنابراین افزایش نرخ سود سپرده‌ها در کنار کاهش سهم سپرده‌های کم‌هزینه در ترکیب سپرده‌های سیستم بانکی به افزایش هزینه تجهیز منابع بانک‌های منجر شده‌اند.

نحوه محاسبه هزینه تجهیز منابع بانک‌ها (قیمت تمام شده پول)

یکی از عواملی که نقش مستقیم در کاهش سودآوری بانک‌ها دارد قیمت تمام شده پول در سیستم بانکی است. عوامل تاثیرگذار در قیمت تمام شده پول در بانک‌ها به دو دسته مستقیم و غیرمستقیم تقسیم می‌شوند که سود سپرده‌ها از عوامل مستقیم و هزینه‌های عمومی و اداری، هزینه مطالبات، استهلاک املاک و ... از عوامل غیرمستقیم و تاثیرگذار در هزینه جذب سپرده در بانک‌ها محسوب می‌شود. بر همین اساس در مطالعات مرسوم، معمولاً برای محاسبه هزینه جذب منابع به دو جزء هزینه‌های بهره‌ای (سود سپرده) و هزینه‌های غیربهره‌ای اشاره می‌شود به گونه‌ای که می‌توان هزینه جذب منابع را هم بر اساس هزینه‌های بهره‌ای و هم بر اساس مجموع هزینه‌های بهره‌ای و غیربهره‌ای محاسبه نمود.

برای محاسبه هزینه‌های بهره‌ای معمولاً هزینه‌های پرداختی به سپرده‌های جذب شده در طول یک سال مالی را بر میانگین خالص سپرده‌های سرمایه‌گذاران یا همان منابع آزاد تقسیم می‌نمایند. میانگین خالص سپرده‌های سرمایه‌گذاران (یا همان منابع آزاد) از کسر سپرده‌های قانونی از میانگین سپرده‌های سرمایه‌گذاران به دست می‌آید. هزینه‌های بهره‌ای را می‌توان هم برای سپرده‌های سرمایه‌گذاری و هم برای مجموع سپرده‌های بانک (هزینه‌زا و بدون هزینه) محاسبه نمود.

سپرده قانونی - میانگین سالانه سپرده‌های سرمایه‌گذاران = میانگین سالانه منابع آزاد

لحاظ نمودن خالص سپرده‌ها در واقع به منظور تاکید بر این نکته است که چون بخشی از منابع بانک‌ها در قالب سپرده قانونی نزد بانک مرکزی ج.ا. نگهداری می‌شود و بر همین اساس نیز بانک‌ها نمی‌توانند از این بخش از منابع برای اعطای تسهیلات استفاده نمایند و یا به عبارت دیگر بانک‌ها در مصرف آن آزادی عمل ندارند لذا هزینه تجهیز منابع باید بر مبنای سپرده‌هایی محاسبه شود که به نوعی جزء منابع آزاد بانک‌ها محسوب می‌شوند. به عنوان مثال اگر نرخ سپرده قانونی را ۱۰ درصد در نظر بگیریم و حجم سپرده‌های سرمایه‌گذاری یک بانک نمونه نیز ۱۰۰ میلیارد ریال باشد و بانک برای این ۱۰۰ میلیارد ریال به طور متوسط ۲۰ میلیارد ریال سود پرداخت نموده باشد، هزینه تجهیز منابع در این بانک فرضی عدد ۲۰٪ نخواهد بود بلکه باید خالص منابع آزاد را مبنای محاسبه قرار داد و به این ترتیب عمل نمود که بانک مذکور این هزینه ۲۰ میلیارد ریالی را برای ۱۰۰ میلیارد ریال سپرده پرداخت نکرده است بلکه این هزینه را برای ۹۰ میلیارد ریال متحمل شده و در نتیجه هزینه جذب منابع برابر خواهد بود با ۲۲/۲ درصد $\left[\frac{20}{(100-10)} \right]$. با این عمل در واقع نرخ مؤثر هزینه جذب سپرده‌های سرمایه‌گذاری محاسبه خواهد شد.

نحوه محاسبه هزینه‌های غیر بهره‌ای نیز تقریباً به همین روش بوده و از تقسیم مجموع هزینه‌های غیر بهره‌ای به میانگین خالص منابع سپرده‌های سرمایه‌گذاران به دست می‌آید. به این ترتیب هزینه جذب منابع در بانک‌ها از حاصل جمع دو جزء مذکور به راحتی قابل محاسبه خواهد بود. همان طوری که قبلاً نیز اشاره شد هزینه جذب منابع را می‌توان هم بر مبنای سپرده‌های سرمایه‌گذاری محاسبه نمود و هم برای دستیابی به نگاهی جامع‌تر در مورد کل عملیات سپرده‌گیری بانک، هزینه تجهیز منابع را برای کل سپرده‌های بانک (سپرده‌های سرمایه‌گذاری و سپرده‌های دیداری) محاسبه نمود. بدیهی است در حالت اول صرفاً به دنبال یافتن قیمت تمام شده هر ریال سپرده سرمایه‌گذاری (سپرده هزینه‌زا) در بانک خواهیم بود اما در حالت دوم محاسبه متوسط قیمت تمام شده هر ریال منابع سپرده‌ای (هزینه‌زا و بدون هزینه) بانک مورد توجه است.

الف: محاسبه قیمت تمام شده سپرده‌های سرمایه‌گذاری

برای محاسبه هزینه (نرخ) مؤثر جذب منابع در بانک‌ها، دو قلم سود علی‌الحساب پرداختی به سپرده‌گذاران و متوسط خالص منابع سپرده‌گذاران مورد نیاز خواهد بود که از صورت‌های مالی بانک‌ها قابل استخراج است. نکته مهم اینکه در صورتی که سود قطعی سپرده‌های سرمایه‌گذاری بیش از سود علی‌الحساب باشد آنگاه سود قطعی مبنای محاسبه هزینه جذب منابع خواهد بود. بر مبنای ضوابط حسابداری، بانک‌ها باید جزئیات سپرده‌های سرمایه‌گذاری خود را به منظور محاسبه سود قطعی قابل پرداخت به سپرده‌گذاران و به صورت میانگین ۵۲ هفته سال، در صورت‌های مالی خود افشا نمایند. در جدول ذیل نمونه استاندارد مورد استفاده برای محاسبه سود قطعی و سود علی‌الحساب پرداختی به سپرده‌گذاران و برای یکی از بانک‌های مورد بررسی آورده شده است.

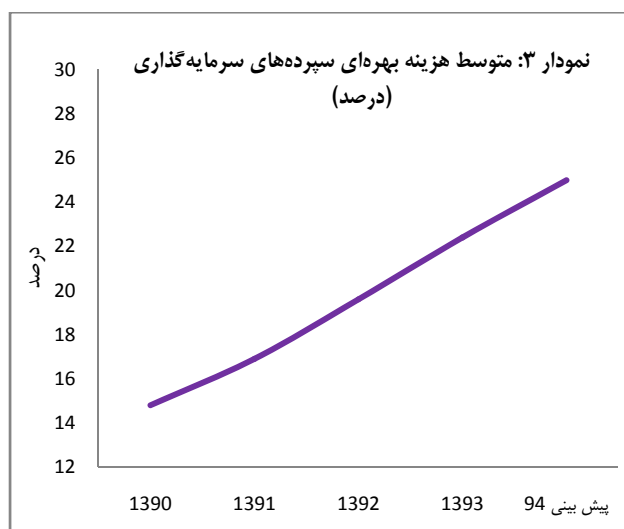
جدول ۱: جزئیات محاسبه سود قطعی سپرده‌های سرمایه‌گذاری در بانک‌ها

شرح (میلیارد ریال)		
میانگین مصارف مشاع		
تسهیلات اعطایی	۴۸۳,۷۰۸	
سرمایه گذاری ها و سپرده گذاری ها	۳۶,۴۴۲	
اوراق مشارکت	۳۳,۵۴۱	
جمع	۵۵۳,۶۹۰	
کسر می شود میانگین خالص منابع سپرده گذاران		
جمع میانگین سپرده های سرمایه گذاری	۵۴۴,۴۴۳	A
میانگین سپرده قانونی سپرده های سرمایه گذاری	(۶۶,۶۴۵)	B
خالص منابع سپرده گذاران	۴۷۷,۷۹۸	C
منابع بانک	۷۵,۸۹۲	
درآمدهای مشاع		
سود تسهیلات اعطایی	۵۰,۷۵۵	
سود اوراق مشارکت	۳,۳۶۱	
سود حاصل از سرمایه گذاری ها و سپرده گذاری ها	۸,۵۸۸	
جمع سود مشاع	۶۲,۷۰۴	
منافع سپرده گذاران (با احتساب جایزه سپرده قانونی)	۵۴,۱۲۰	
حق الوکاله دریافتی	۰	
منافع قابل پرداخت به سپرده گذاران	۵۴,۱۲۰	
سود علی الحساب پرداختی به سپرده گذاران	(۵۷,۲۱۹)	D
کسری (مازاد) سود پرداختی به سپرده گذاران	(۳,۰۹۹)	

منبع: صورت های مالی مالی بانک ها

بر مبنای این جدول از سطر D به عنوان هزینه سود پرداختی و از سطر C که معادل است با A-B به عنوان منابع آزاد برای محاسبه هزینه بهره‌ای تجهیز منابع (سپرده‌های سرمایه‌گذاری) استفاده می‌شود. بر همین اساس میانگین هزینه بهره‌ای جذب منابع در ۱۹ بانک منتخب و برای سال‌های ۹۴-۱۳۹۰ در جدول شماره (۲) آورده شده است.

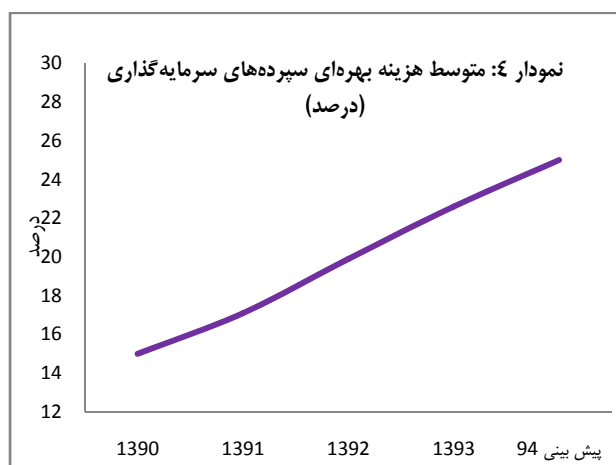
سال	متوسط هزینه بهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری
۱۳۹۰	۱۴/۸
۱۳۹۱	۱۶/۹
۱۳۹۲	۱۹/۶
۱۳۹۳	۲۲/۴
۱۳۹۴ بر مبنای عملکرد ۶ ماهه	۲۵

منبع: یافته‌های گزارش

به این ترتیب همان‌طوری که مشاهده می‌شود بانک‌ها هزینه‌های زیادی را برای جذب منابع سپرده‌ای از نوع سپرده‌های سرمایه‌گذاری متحمل می‌شوند که در سال‌های اخیر به شده رو به افزایش بوده است. به‌علاوه ذکر این نکته ضروری است که بانک‌ها معمولاً درصدی از منابع خود را برای تامین نیازهای نقدینگی روزانه خود در قالب نقدینگی در شعب خود نگهداری می‌نمایند و در نتیجه خالص منابع آزاد برای مصارف درآمدزای آنها کاهش می‌یابد. لذا می‌توان هزینه بهره‌ای جذب منابع را با لحاظ موضوع فوق یک بار دیگر محاسبه نمود. نتایج حاصل از این امر و با در نظر گرفتن یک درصد از منابع در قالب موجودی نقد بانک‌ها به شرح جدول و نمودار ذیل خواهد بود که البته بدیهی است تفاوت چندانی با محاسبات قبلی نخواهد داشت.

سال	متوسط هزینه بهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری
۱۳۹۰	۱۵
۱۳۹۱	۱۷/۱
۱۳۹۲	۱۹/۹
۱۳۹۳	۲۲/۶
۱۳۹۴ بر مبنای عملکرد ۶ ماهه	۲۵/۳

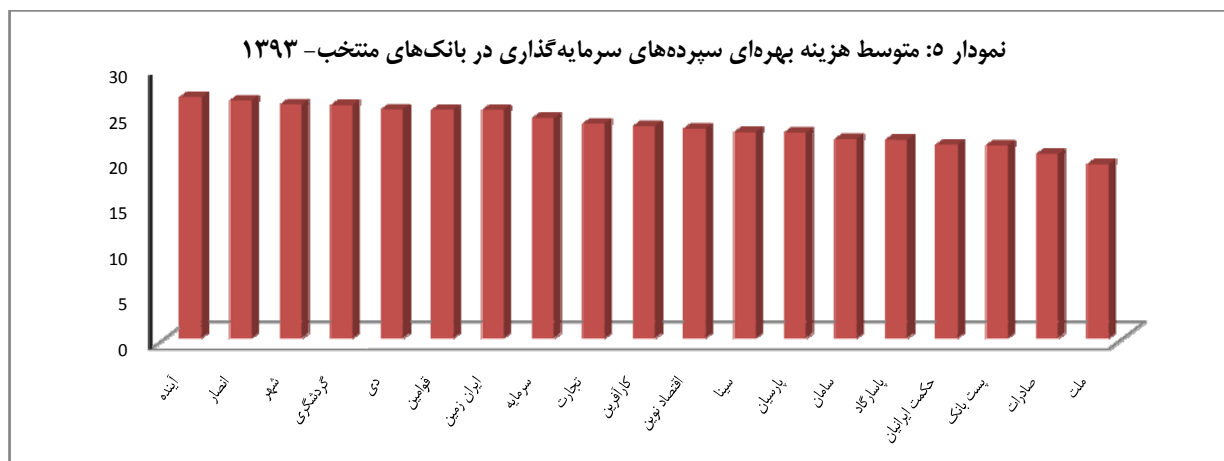

منبع: یافته‌های گزارش

بنابراین همان‌طوری که مشاهده می‌شود هزینه تجهیز منابع بانک‌ها در طی سال‌های گذشته دائماً در حال افزایش بوده است. یکی از پیامدهای مستقیم این امر افزایش نرخ سود تسهیلات اعطایی بانک‌ها می‌باشد و در چنین شرایطی بدیهی است که بانک‌ها به منظور تامین هزینه‌های فزاینده خود ناچار خواهند بود که درآمدهای خود را که همانا بخش عمده آن از محل تسهیلات اعطایی می‌باشد افزایش دهند. از آنجایی که

بانک‌ها در افزایش درآمدهای کارمزدی خود آزادی عمل ندارند و حتی به علت رقابت‌های فزاینده بین بانک‌ها در مواقع زیادی بخش مهمی از درآمدهای کارمزدی به مشتریان تخفیف داده می‌شود لذا افزایش نرخ سود تسهیلات اولین اقدامی خواهد بود که بانک‌ها خواه نا خواه به آن متوسل خواهند شد. با در نظر گرفتن هزینه تجهیز منابع به میزان ۲۵ درصد بدیهی از که حداقل نرخ سود تسهیلات اعطایی و با در نظر گرفتن حاشیه سود ۲ درصد معادل ۲۷ درصد خواهد بود که البته اگر احتمال نکول تسهیلات را نیز در نظر بگیریم مشاهده می‌شود که بانک‌ها به شدت از نظر درآمدزایی در معرض آسیب قرار دارند.

بنابراین در چنین فضایی نهاد سیاستگذار باید به منظور افزایش درآمدهای کارمزدی از مشتریان که در اغلب موارد خدمات بانکی به صورت رایگان و یا با هزینه بسیار نازلی در اختیار آنها قرار می‌گیرد تدابیری اتخاذ نماید تا آسیب‌پذیری بانک‌ها در برابر افزایش هزینه‌ها کاهش یافته و رقابت بانک‌ها به عرصه‌های دیگر کسب و کار بانکی گسترش یابد.

منبع: یافته‌های گزارش

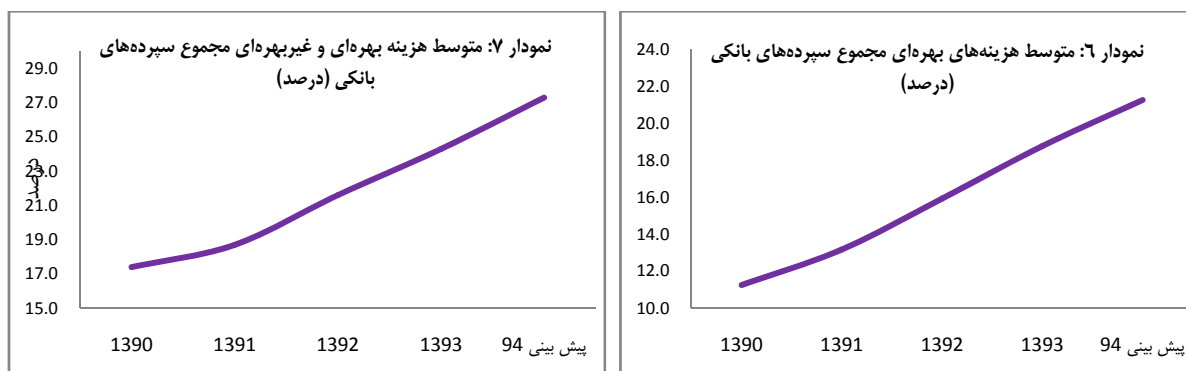
ب: محاسبه قیمت تمام شده کل سپرده‌ها (با لحاظ سپرده‌های بدون هزینه)

محاسبات مذکور صرفاً بر پایه میانگین سپرده‌های سرمایه‌گذاری بوده است و لذا صرفاً بیانگر هزینه تمام شده این نوع از سپرده می‌باشد. بنابراین برای دستیابی به برداشت دقیق‌تری از هزینه جذب منابع در قالب همه انواع سپرده‌های بانکی از جمله سپرده‌های دیداری که بیانگر هزینه کل سپرده‌های بانکی باشد لازم است که میانگینی از این سپرده‌ها نیز در محاسبات فوق در نظر گرفته شود.^۱ بر همین اساس یک بار دیگر قیمت تمام شده پول محاسبه شده است که نتایج آن در جدول ذیل آمده است. همچنین به منظور لحاظ نمودن هزینه‌های غیر بهره‌ای نیز در ستون سوم متوسط این هزینه‌ها برای بانک‌های مورد بررسی محاسبه شده و در نهایت برای درک واقعی‌تری از هزینه تجهیز منابع در بانک‌ها مجموع این هزینه‌ها (بهره‌ای و غیربهره‌ای) در ستون آخر نمایش داده شده است.

سال	متوسط هزینه بهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری (درصد)	متوسط هزینه‌های غیر بهره‌ای (درصد)	جمع
۱۳۹۰	۱۱/۳	۶/۱	۱۷/۴
۱۳۹۱	۱۳/۲	۵/۵	۱۸/۷
۱۳۹۲	۱۵/۹	۵/۷	۲۱/۶
۱۳۹۳	۱۸/۸	۵/۵	۲۴/۳
۱۳۹۴ بر مبنای عملکرد شش ماهه	۲۱/۳	۶	۲۷/۳

منبع: یافته‌های گزارش

^۱ - برای محاسبه میانگین این نوع از سپرده‌ها از آمار و اطلاعات منتشره بانک مرکزی در خصوص خلاصه دارایی و بدهی‌های بانک‌های تجاری استفاده شده و فرض شده است که نسبت این نوع از سپرده‌ها در بانک‌های تجاری برای بانک‌های مورد بررسی نیز مصداق دارد. سپس فرض شده است که نسبت این نوع سپرده‌ها برای میانگین آنها نیز تقریباً یکی است.

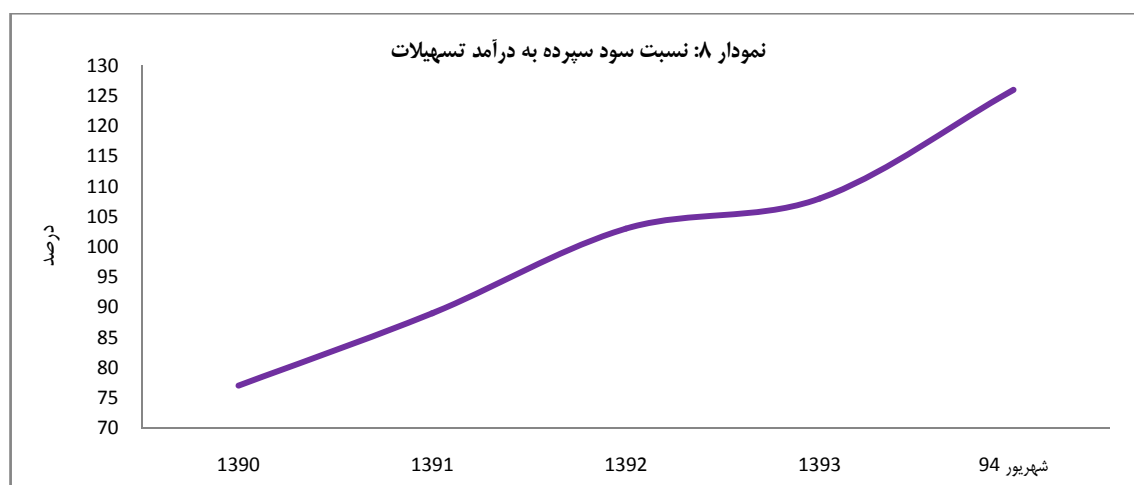
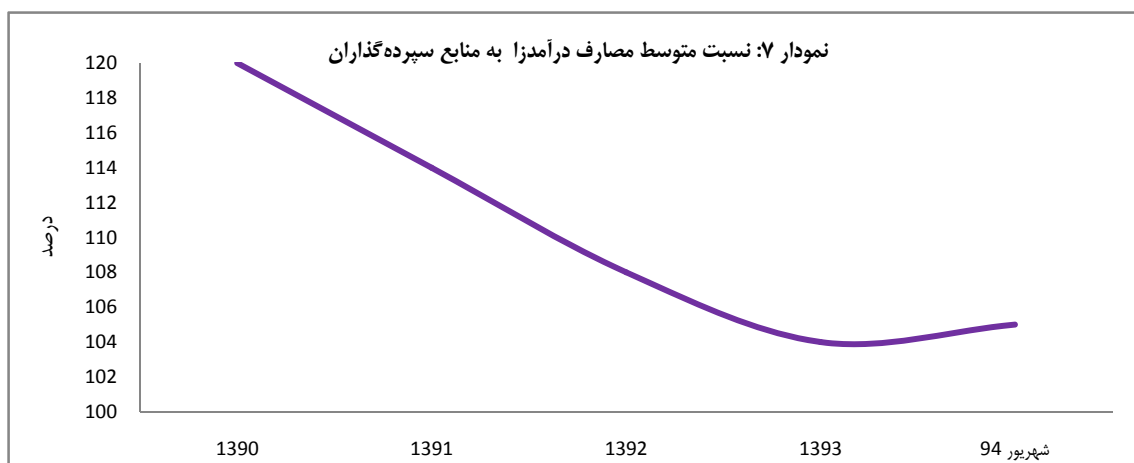

دلایل افزایش هزینه تجهیز منابع بانک‌ها

همان‌طوری که پیش از این هم گفته شد بانک‌ها به واسطه تکیه بیش از حد بر کسب و کار سنتی تجهیز و تخصیص منابع و در نتیجه سهم سود تسهیلات در تامین درآمدهای بانک‌ها بخش قابل توجهی از فعالیت‌ها و توان خود را به رقابت در این حوزه اختصاص داده‌اند. البته بانک محور بدون اقتصاد و سهم عمده بانک‌ها در تامین مالی فعالیت‌های اقتصادی در کنار تکالیف گوناگونی که دولت بر بانک‌ها دولتی و نیمه‌دولتی به منظور تامین اهداف بودجه‌ای الزام نموده است باعث شده است تا مسئله رقابت برای جذب سپرده بیش از پیش افزایش یابد. در چنین فضایی بدیهی است که افزایش مشکلات نقدینگی بانک‌ها به دلایلی از قبیل بالا رفتن حجم مطالبات معوق، بلوکه شدن بخشی از دارایی‌های سیستم بانکی در بازار مستغلات، سرمایه‌گذاری در شرکت‌های تابعه، رقابت نابرابر با موسسات اعتباری غیرمجاز و همچنین تقاضای روزافزون تسهیلات باعث شده است که بانک‌ها برای تامین نقدینگی خود به نوعی از رقابت غیرسازنده برای جذب سپرده روی آورند که پیامد آن چیزی جز افزایش نرخ سود سپرده‌ها نبوده است.

شاید برآیند همه این مشکلات را که به کمبود نقدینگی در بانک‌ها منجر شده است، در این امر جستجو نمود که بخش زیادی از منابع بانک‌ها صرف دارایی‌ها و اقلامی از قبیل سرمایه‌گذاری در املاک، مطالبات از دولت، دارایی‌های ثابت، وثایق تملیکی، مطالبات از ناشرین اوراق مشارکت و ... شده است که فاقد نقدشوندگی کافی بوده و از این طریق قدرت بانک‌ها برای مقابله با نیازهای فزاینده نقدینگی کاهش یافته و در نتیجه بانک‌ها برای جلوگیری از پرداخت جرایم ناشی از استقراض از بانک مرکزی حاضر شده‌اند که با هر نرخ کمتر از نرخ جریمه بانک مرکزی (۳۴ درصد) از بازار بین بانکی و یا سپرده‌گذاران، نقدینگی لازم را تامین نمایند.

همان‌طوری که در نمودار شماره ۷ نیز نشان داده شده است در طول سال‌های اخیر نسبت متوسط مصارف بانک‌ها به متوسط منابع سپرده‌گذاران که نشان‌دهنده میزان استفاده بانک‌ها از منابع در دسترس (منابع سپرده‌گذاران و منابع خود) به منظور سرمایه‌گذاری در دارایی‌های درآمدزا می‌باشد همواره رو به کاهش بوده و به عبارت دیگر سهم سایر مصارف غیر درآمدزا نظیر مواردی که در بالا به آن اشاره شد افزایش یافته است که این امر به نوبه خود به توقف رشد تسهیلات و سرمایه‌گذاری‌ها و در نتیجه عدم رشد کافی درآمدهای بانک‌ها به تناسب رشد سود سپرده‌ها نیز منجر شده است (نمودار ۸).

منبع: یافته‌های گزارش

مشکلات مربوط به وضعیت نقدینگی بانک‌ها و در واقع افزایش ریسک نقدینگی آنها، بانک‌محور بودن اقتصاد و در نتیجه تقاضای فزاینده برای دریافت تسهیلات، الزام برخی از بانک‌ها به پرداخت تسهیلات تکلیفی، فعالیت گسترده مؤسسات پولی و اعتباری غیرمجاز، قفل شدن بخشی از منابع بانک‌ها در بازار املاک، بازپرداخت اصل اوراق مشارکت دولتی از محل منابع بانک‌ها، معضل افزایش روزافزون مطالبات معوق سیستم بانکی همگی از مسائل بنیادینی هستند که آزادی عمل بانک‌ها در کاهش نرخ سود سپرده را محدود کرده است. این موضوع به علت حجم بالای مطالبات معوق سیستم بانکی در بلندمدت قابل ادامه نیست و بانک‌ها باید برای جبران آن به افزایش سایر منابع درآمدی خود از قبیل درآمدهای کارمزدی روی آورند.

ناکارآمدی فرآیندهای تعیین نرخ سود بانکی

مانند هر بازار دیگر که مکانیسم عرضه و تقاضا تعیین‌کننده قیمت‌های تعادلی است، در بازار پول هم مکانیسم عرضه و تقاضا باید معیار تعیین نرخ سود باشد اما وجود نواقص قابل توجه در این زمینه به یکی از چالش‌های اصلی سیستم بانکی در ایران تبدیل شده به گونه‌ای که در شرایط فعلی نیز نرخ‌های سود سپرده و تسهیلات در وضعیتی ناهمگون با شرایط کلی اقتصاد قرار دارد. این در حالی است که وضعیت فعلی تعیین نرخ سود بانکی نیز با مبانی اصلی بانکداری اسلامی تطابقی ندارد و بر اساس این اصول تعیین نرخ‌های سود باید تابعی از وضعیت سودآوری طرح‌های تامین مالی شده باشد. علی‌رغم این موضوع یکی از اصلی‌ترین معضلات پیش روی سیستم بانکی مسئله دستوری بودن تعیین نرخ سود بانکی می‌باشد که در بسیاری از موارد باعث شده است که عملاً کارکرد اصلی نرخ سود برای تعادل بخشیدن به اقتصاد از بین برود. در ادبیات اقتصادی از نرخ سود بانکی معمولاً به عنوان یک ابزار اعمال سیاست پولی یاد می‌شود یعنی هر زمان که بانک مرکزی به عنوان سیاستگذار پولی بخواهد

سیاست پولی انبساطی در پیش بگیرد و به رونق تولید کمک نماید، سیاست کاهش نرخ سود را در پیش خواهد گرفت و برعکس هر زمان سیاست انقباضی را اعمال نماید از سیاست افزایش نرخ سود استفاده خواهد نمود.

بازار پول در ایران تقریباً هیچ گاه شرایط یک بازار واقعی برای تعیین نرخ تعادلی را نداشته است و در زمان‌های مختلف تحت تأثیر نیروهای خارج از بازار قرار گرفته است. اگر در سال‌های گذشته تلاش سیاستی برای پایین نگه داشتن نرخ سود بانکی در سطحی پایین‌تر از نرخ‌های رایج بازار پول منجر به افزایش تقاضای تسهیلات، افزایش رانت در نرخ‌های جدید تسهیلات، توجیه‌پذیر شدن برخی از طرح‌های اقتصادی در نرخ‌های سود پایین‌تر و در نهایت ایجاد اختلال در مدیریت نقدینگی بانک‌ها گردید، در شرایط فعلی قرار گرفتن نرخ‌های سود بانکی در نرخ‌هایی بالاتر از آنچه که برای تعادل کلی اقتصاد لازم است باعث افزایش بی‌سابقه هزینه تمام شده سپرده‌گیری، اختصاص تسهیلات با نرخ‌های سود بالا و در نتیجه تمایل به سمت اعطای تسهیلات به طرح‌های با ریسک بالا و در نهایت ایجاد اختلال در عملکرد بانک‌ها شده است. البته ماهیت علل این عدم تعادل در بازار پول در مقایسه با سال‌های گذشته کاملاً متفاوت است.

تجربه سال‌های گذشته در اقتصاد ایران نشان داده است که این کارکرد اصلی نرخ سود بانکی به علت مشکلات ساختاری با چالش‌های زیادی روبه‌رو است. به عنوان مثال در این زمینه می‌توان به سیاست کاهش نرخ سود در سال ۱۳۸۵ اشاره نمود که در عمل نه تنها به رشد اقتصادی کمک نکرد بلکه گزارشات بانک مرکزی حاکی از انحراف نزدیک به ۴۰ درصد از تسهیلات اعطایی مربوط به طرح‌های زودبازده بوده است. این امر در واقع به علت عدم توجه به واقعیات اقتصادی از قبیل تورم و رشد فزاینده بازارهای موازی مانند مسکن نشأت می‌گرفت که پیامد آن نه تنها خروج نقدینگی از بانک‌ها بود بلکه به تقویت فعالیت‌های سوداگرانه نیز کمک کرد. همین رخداد یک بار دیگر در سال ۱۳۹۰ نیز بروز کرد. شورای پول و اعتبار در سال ۹۰ نرخ سود سپرده‌ها را کاهش داد، نرخ‌های جدید تمایل سپرده‌گذاران به سپرده‌گذاری در بانک‌ها را کاهش داد و بنابراین به بی‌ثباتی بازارهای موازی کمک نمود. تلاطم بازارهای سرمایه‌گذاری نظیر مسکن، ارز و طلا با نوسانات نرخ سود بانکی رابطه زیادی دارد که باید در امر سیاستگذاری به این نکته توجه شود.

در شرایط فعلی نیز مجموعه عوامل شکل‌دهنده و اثرگذار بر نرخ سود بانکی تا حد زیادی باعث شده‌اند علی‌رغم توافقات چند باره بانک‌ها در خصوص کاهش نرخ سود سپرده‌ها، آزادی عمل بانک‌ها در تعیین نرخ‌های سود بانکی کاهش یابد و انحراف از نرخ‌های تعادلی واقعی افزایش یابد. اگر چه ممکن است برخی از صاحب‌نظران اقتصادی این‌گونه استدلال کنند که نرخ‌های فعلی نتیجه عملکرد نیروهای عرضه و تقاضای بازار پول است اما باید به این نکته اشاره نمود که عوامل متعدد و مختلفی باعث شده‌اند کارکردهای واقعی بازار پول در تعیین نرخ سود با چالش مواجه شود.

به عنوان مثال بالا بودن قیمت تمام‌شده پول در بانک‌ها به علت سپرده‌های سرمایه‌گذاری بلندمدت که از سال‌های قبل افتتاح شده‌اند، مشکلات مربوط به وضعیت نقدینگی بانک‌ها و در واقع افزایش ریسک نقدینگی آنها، بانک‌محور بودن اقتصاد و در نتیجه تقاضای فزاینده برای دریافت تسهیلات، الزام برخی از بانک‌ها به پرداخت تسهیلات تکلیفی، فعالیت گسترده مؤسسات پولی و اعتباری غیرمجاز، معضل افزایش روزافزون مطالبات معوق سیستم بانکی و سرریز آثار ناشی از رکود اقتصادی به سیستم بانکی همگی از مسائل بنیادینی هستند که فضای لازم برای کارکرد مناسب بازار پول در تعیین نرخ سود بانکی از بین برده‌اند.

نتیجه گیری:

شواهد موجود از رشد فزاینده هزینه جذب منابع در سیستم بانکی حکایت دارد به نحوی که در طول یک سال اخیر در برخی از بانک‌ها نه تنها تمام درآمدهای مشاع صرف پرداخت هزینه سود سپرده‌های سرمایه‌گذاری شده است بلکه در برخی از بانک‌ها میزان حق‌الوکاله قانونی نیز از سپرده‌گذاران اخذ نشده است. در چنین شرایطی بانک‌ها به منظور تامین هزینه‌های فزاینده سود سپرده چاره‌ای جز افزایش نرخ سود تسهیلات نداشتند و به همین دلیل زمینه ورود بانک‌ها به فرایند اعطای تسهیلات به فعالیت‌های با ریسک بالا فراهم گردید که همین امر نگرانی‌هایی را در بین صاحب‌نظران سیستم بانکی به وجود آورد.

مجموعه شرایط موجود، نهاد سیاستگذار و همچنین بانک‌های کشور را بر آن داشت تا جلوگیری از افزایش نرخ سود سپرده‌ها اقداماتی را در پیش بگیرند. از ناحیه بانک‌ها در طول دو سال گذشته شاهد چند توافق بین بانک‌ها به منظور پایداری به نرخ‌های سود توافقی بودیم و از طرف دیگر بانک مرکزی نیز در طول نیمه دوم سال ۱۳۹۴ به منظور کاهش نرخ سود بانکی مجموعه تدابیری را در پیش گرفت تا حد زیادی زمینه را برای کاهش تدریجی نرخ سود سپرده‌های بانکی فراهم آورد. فعالیت گسترده در بازار بین بانکی، اعطای خطوط اعتباری کوتاه مدت به بانک‌ها و کاهش نرخ سپرده قانونی از جمله اقداماتی بوده است که بانک مرکزی با هدف کاهش نرخ سود در پیش گرفته و به نظر می‌رسد در صورت احیای تدریجی اقتصاد و دستیابی به نرخ‌های رشد مناسب توان بانک‌ها به منظور مدیریت نقدینگی خود بیش از پیش افزایش یابد و در سال جاری شاهد کاهش نرخ سود سپرده و در نتیجه کاهش هزینه جذب منابع در بانک‌ها باشیم. شاهد این مدعا توافق بانک‌ها برای کاهش نرخ سود سپرده‌های یک ساله از ۲۰ درصد به ۱۸ درصد و همچنین کاهش ۲/۵- درصدی بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی در مقطع دی ماه ۱۳۹۴ نسبت به اسفند ۱۳۹۳ می‌باشد (بر اساس آخرین آمار منتشره بانک مرکزی) در حالی که این قلم در مقطع مشابه سال قبل از آن ۳۷/۷ درصد رشد داشته است.

نام بانک	تجارت	ملت	صادرات	پاسارگاد	پارسیان	اقتصاد نوین	کارآفرین	سینا	سرمایه	دی	آینده	انصار	حکمت ایرانیان	گردشگری	پست بانک	شهر	سامان	ایران زمین	قوامین	متوسط
متوسط هزینه‌های بهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری (٪)	23.3	18.9	20.0	21.5	22.3	22.7	23.0	22.3	23.9	24.8	26.1	25.8	21.0	25.3	20.9	25.4	21.6	24.7	24.8	22.4
متوسط هزینه‌های بهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری با لحاظ نگهداری ۱ درصد نقدینگی (٪)	23.5	19.1	20.2	21.8	22.6	23.0	23.3	22.6	24.2	25.1	26.4	26.1	21.2	25.6	21.2	25.7	21.9	25.0	25.0	22.6
متوسط هزینه‌های غیربهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری (٪)	6.0	10.2	10.8	3.8	2.9	3.3	3.4	3.4	19.6	5.8	5.8	5.8	13.7	4.0	19.6	5.0	5.9	5.9	4.7	5.5
متوسط هزینه‌های بهره‌ای و غیربهره‌ای سپرده‌های سرمایه‌گذاری (٪)	29.6	29.3	31.0	25.5	25.4	26.3	26.7	26.0	43.8	30.9	32.2	31.9	35.0	29.6	40.7	30.6	27.8	30.9	29.7	28.2

منابع:

۱. نماگرهای بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران
۲. صورت های مالی بانک های مورد بررسی